

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
СЕРЕД ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ**

Аналізується організація попередження девіантної поведінки серед школярів як забезпечення права дітей на безпечний соціальний і освітній простір.

Tetiana Pobocha

**KEY ASPECTS OF PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOUR
AMONG CHILDREN AND TEENAGERS**

The article provides the analysis of prevention activities of deviant behaviour among school children as means to ensure children's rights to safe social and educational environment.

У Декларації прав дитини (принцип 2) говориться, що дитині законом та іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист, надані можливості і сприятливі умови, які б дозволяли їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно і в соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи і гідності. Принцип 9 цього ж документу фіксує необхідність захисту дитини від всіх форм недбалого ставлення, жорстокості і експлуатації [2].

У Ст. 19 Конвенції ООН про права дитини зазначається, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітницьких заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину [3].

Принцип безпечності щодо дітей у соціальному, в цілому, і освітньому, зокрема, середовищі порушує девіантна поведінка. В усі часи суспільство намагалось протидіяти такій поведінці. Різкі відхилення від середньої норми, як у позитивну, так і в негативну сторони, загрожували стабільності суспільства, яка завжди цінувалася найбільше. Хоча ставлення до позитивного і негативного відхилення є різним. Відхилення у позитивну сторону – схвалюються, а в негативну – засуджуються. Відхилення від норми називається девіацією. Девіантна поведінка – це система вчинків чи окремі вчинки, які суперечать прийнятним в суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального та етичного контролю особистості над власною поведінкою [1, с. 95].

Девіантна поведінка – це невідповідність людських вчинків, способів діяльності поширеним в суспільстві чи групах нормам, правилам, стереотипам, очікуванням, цінностям. Причини девіантної поведінки найрізноманітніші: біологічні, психологічні, соціальні.

У Національна стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначається, що важливою проблемою є відсутність цілісної системи виховання, фізичного, морального та духовного розвитку і соціалізації дітей та молоді. Основним завданням школи визначається створення безпечного освітнього середовища. Документ формулює основні напрямки реалізації Національної стратегії. Це – розроблення програми превентивного виховання дітей та молоді в системі освіти; формування ефективної і дієвої системи профілактики правопорушень, дитячої бездоглядності та безпритульності [5].

Особлива роль у попередженні девіантної поведінки належить школі. Інституційний характер системи освіти дає можливість створювати умови для забезпечення нормального розвитку дітей з врахуванням особливостей вікової групи, своєчасно виявляти типові кризові ситуації та адекватно реагувати на них. Основним завданням школи є організація і проведення ранньої профілактики. Для досягнення цієї мети необхідне максимальне включення учнів у соціально позитивну діяльність освітнього закладу, яка формує у дітей відповідні моральні цінності, ідентифікацію з позитивними групами і спільнотами, навчає зразкам поведінки в суспільстві, спілкуванню, способам вирішення конфліктних ситуацій.

Ефективність організації превентивної роботи залежить від формування демократичного і толерантного устрою життя школи через розвиток шкільного самоврядування, варіативності змісту освіти, забезпечення можливостей для учнів здійснення самостійного вибору. Включення в освітню програму технологій, які спрямовані на формування соціально-відповідальної поведінки та розширення соціальної практики учнів, використання можливостей додаткової освіти, підтримка соціальної активності дітей за межами загальноосвітнього навчального закладу, спрямованої на реалізацію дитячих ініціатив, проєктів, організація спілкування з дорослими, які досягли життєвого і професійного успіху, розвиток волонтерства, соціального партнерства школи.

Разом з тим, профілактична робота з необхідністю включає не лише загальні, але й спеціальні заходи. Змістом її є виявлення і облік учнів, які потребують особливої педагогічної уваги, в тому числі, дітей з «неблагополучних сімей» і проведення з ними роботи на індивідуальному рівні. Ця робота включає аналіз причин відхилень у поведінці, аналіз взаємостосунків дітей як по горизонталі (з ровесниками та іншими дітьми), так і по вертикалі (з батьками, вчителями, іншими дорослими), взаємодії дітей не тільки в школі, а і в сім'ї. Особливої уваги заслуговує ставлення рідних до дитини в сім'ї. Адже не є секретом, що рівень педагогічних знань деяких батьків достатньо низький, діти зазнають насильства з боку батьків або інших родичів. Не повинні залишатися поза увагою можливі контакти дитини з криміногенним середовищем. Система спеціальної профілактики девіантної поведінки, яку здійснюють навчальні заклади включає як активне залучення учня у соціально значимі види діяльності, так і застосування санкцій стосовно учнів та їхніх батьків.

Сім'я є важливим соціальним інститутом, від якого залежить соціалізація дитини. Соціалізація в сім'ї здійснюється різними шляхами і відбувається, в основному, у результаті цілеспрямованого процесу виховання і навчання, засвоєння певного соціального досвіду. Сімейне виховання – це цілеспрямований, свідомий виховний вплив, який здійснюють на дитину батьки з метою формування у неї певних якостей і вмінь. Поведінка дитини, яка відповідає вимогам батьків, заохочується ними, а та, яка не відповідає їх вимогам – зазнає протилежного реагування. Крім того, виховний процес в сім'ї характеризується імітацією та ідентифікацією. Через них дитина засвоює поведінку, навички, цінності, переконання, норми, притаманні тій чи іншій культурі.

Процес соціального навчання відбувається як при безпосередній взаємодії дитини з батьками, так і за рахунок спостереження особливостей соціальної взаємодії інших членів родини між собою. Формуванню девіантної поведінки дитини сприяють відсутність виховного впливу з боку батьків, високий рівень тиску щодо дитини, хаотичність виховання, гіпер- або гіпоопіка, створення «кумира» з дитини, або недостатня увага («Попелюшка»), рівень розвитку батьків, конфлікти в сім'ях, моральне неблагополуччя, батьківська жорстокість, перебування дитини в дитячому будинку і т. ін. Основними напрямками співпраці з батьками з метою попередження девіантної поведінки дітей є: вивчення умов проживання дитини в сім'ї, стану взаємовідносин батьків і дітей, виховного потенціалу конкретної родини, включення батьків у навчально – виховний процес, залучення до роботи з дітьми у позаурочний час: діяльність батьків у складі батьківських комітетів, батьківських рад, залучення до проведення разових виховних заходів у класі або систематично діючих (гуртки, семінари і т. ін), створення і функціонування об'єднань тат і мам (рада чоловіків, рада матерів), розвиток педагогічної культури батьків, допомога їм у набутті педагогічних знань: університет педагогічних знань, відкриті педагогічні заходи, індивідуальні тематичні консультації, відвідування сім'ї, переписка з батьками, батьківські збори.

В. Оржеховська, О. Пилипенко, посилаючись на власні дослідження, зазначають, що більшій половині батьків бракує педагогічного кругозору, знань, навичок і умінь для виховання дітей. Майже 70% безпорадні перед негативною поведінкою дітей; понад 80% батьків мало що можуть сказати про розвиток своїх дітей, їхні емоційні, психічні якості; понад 30% не можуть відповісти, чим цікавляться їх діти, які зміни відбуваються у їхньому розвитку (при цьому третина батьків відвідують школу лише зрідка, не спілкуються з педагогом); лише 70% батьків визнають свою повну відповідальність за навчання і поведінку дітей, не посилаючись на школу і суспільство; понад 5% батьків взагалі знімають з себе відповідальність за виховання своїх дітей. Психолого-педагогічна культура більшості батьків знаходиться на низькому рівні, у масовій свідомості відсутня установка звертатись до спеціалістів ще до появи порушень у поведінці дітей з метою консультації щодо її профілактики, або, у крайньому випадку, на початковому етапі формування девіантної поведінки [6].

Особлива роль належить сім'ї у формуванні агресивності дітей. Сім'я може одночасно і демонструвати агресивну поведінку, і закріплювати її. Агресивні діти виростають у сім'ях, де батьки не цікавляться проблемами дітей, де не вистачає тепла, ласки, а ставлення до проявів дитячої агресії – байдуже. Якщо між братами і сестрами мають місце агресивні взаємовідносини, а батьки не реагують на це, така поведінка засвоюється як можлива. В цій ситуації бажано не силою впливати на дитину, а «усувати її з поля бою», бо інакше батьки закріплюють поведінку, якої хотілося б позбавитися.

З метою посилення позитивного і зниження негативного впливу сімейних взаємостосунків на поведінку дитини можна рекомендувати батькам намагатися вибудувати взаємини в сім'ї на принципах співробітництва і партнерства, брати активну участь в житті сім'ї, цікавитися проблемами дитини, допомагати розвивати її здібності, знаходити час, аби поговорити з дитиною, сприймаючи її як рівноцінного партнера, але з меншим життєвим досвідом, поважати право дитини на власну думку, не чинити на дитину тиск, допомагаючи тим самим самостійно приймати рішення. Необхідними є розширення педагогічних знань батьків, їх інформування про ті вікові особливості дітей, які можуть провокувати девіантну поведінку.

Разом з тим, варто говорити і про компетентність педагога у питаннях попередження девіантної поведінки дітей. Педагог має вміти визначати форми девіантної поведінки, фактори ризиків, які її формують, причини відхилень, усвідомлювати хто або що здійснює негативний вплив на дитину.

Превентивна педагогіка має бути професійною. Л. В. Кондрашова зазначає, що кожен педагог повинен чітко уявляти, за якими законами і закономірностями відбувається розвиток, становлення, моральне формування особистості; які фактори і педагогічні засоби допомагають оптимізувати ці процеси [4, с. 12]. Щоб забезпечити право дітей на безпечний соціальний і освітній простір необхідне створення відповідних соціальних умов, які б зменшували, або унеможлиблювали прояви девіантної поведінки, а, також, професійна компетентність і майстерність педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / О. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Декларація прав дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
3. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
4. Кондрашова Л. Превентивная педагогика : [учеб. пособие] / Л. Кондрашова. – К. : Вища шк., 2005. – 231 с.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>
6. Оржеховська В. Превентивна педагогіка : навч. посібник / В. Оржеховська, О. Пилипенко. – Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко. – 2007. – 14 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://do.gendocs.ru/docs/index-203474.html?page=8/>

Лілія Потопюк,

канд. пед. н., доцент,
Луцький національний
технічний університет

ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА І ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

У статті досліджується проблема жорстокого поводження з дітьми, здійснено аналіз системи роботи з попередження насильства і жорстокого поводження з неповнолітніми, виокремлено основні форми та етапи соціально-профілактичної роботи з ними.

Lilija Potapiuk

PREVENTION OF VIOLENCE AND CHILD ABUSE

The article features the problem of child abuse and provides the analysis of system of work on violence prevention and child abuse. It outlines the main forms and stages of social preventive work.

Проблема насильства і жорстокого поводження з дітьми є надзвичайно актуальною для сьогодення. За даними міжнародних та вітчизняних громадських організацій, що вивчають проблему, поряд з кризовими явищами у суспільстві, що неодмінно супроводжуються зростанням соціальної напруги, за останні роки набули поширення випадки проявів насильства щодо дітей як з боку однолітків, так і з боку батьків і педагогічних працівників. Практика показує, що зростає також і кількість агресивних проявів у дітей, що виявляється у протиправній поведінці, значному поширенні зла та жорстокості.

Незважаючи на те, що означена проблема активно розробляється впродовж останніх десятиліть, чіткого визначення поняття насильства немає. На даний час насильством прийнято вважати реальну дію чи загрозу умисної фізичної, сексуальної, психологічної, економічної дії, примусу з боку однієї особи щодо іншої з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху. У процесі насильства одна людина нав'язує себе, свої цілі та норми іншій, намагаючись її підкорити. Кожен член родини переживає такі дії по-своєму, що накладає певний відбиток на ціннісно-орієнтаційну сферу. Особливо це стосується дитини, особистість якої лише формується [5, с. 128].

Загальні аспекти проблеми насильства над дітьми вивчають провідні науковці Т. Ф. Алексеєнко, О. Б. Безпалько, Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, Т. Я. Сафонова, Є. І. Цимбал та ін. Проте, у зв'язку з прийняттям нових нормативно-правових документів та розширенням кола соціальних інститутів, які займаються цією проблемою, потрібні подальші дослідження.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що насильство над дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим у часі; як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів і може призвести до емоційного чи психічного травмування, чи навіть загибелі дитини [3, с. 83]. Стаючи в сім'ях жертвами насильства, діти нерідко покидають їх, опиняються на вулиці, де можуть стати об'єктами купівлі-продажу. Потрапивши в ці тенета, дитина зустрічається з погрозами фізичного, психічного, сексуального характеру, побиттям, зґвалтуванням, розбещенням, втягненням у злочинну діяльність, спонукуванням до